

Ганна Токмань

ДІАЛОГІЧНО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ДЖОЗЕФА КОНРАДА В РОМАНІ МАРІО ВАРГАСА ЛЬЙОСИ «СОН КЕЛЬТА»

Статтю присвячено художньому образу Джозефа Конрада в романі Маріо Варгаса Льйоси «Сон кельта». Дослідниця вивчає світоглядну еволюцію Конрада під час його перебування в Конго. У центрі уваги — вплив діяча ірландського визвольного руху Роджера Кейсмента на світогляд польсько-англійського письменника.

У статті розглядається концепт колоніалізму, один з центральних у творчості Джозефа Конрада, зокрема періоду його роману «Серце п'їтьми». В оповіді про Джозефа Конрада концепт колоніалізму досліджено переважно у філософській (екзистенціалістичній) і біографічній (подорожі по Африці) перспективах. Роджера Кейсмента, на противагу Дж. Конраду, хвилює колоніальне становище як Конго, так і Ірландії.

Дослідниця аналізує художні інтерпретації роману Дж. Конрада «Серце п'їтьми». Роман, присвячений Конго, містить екзистенціальні мотиви. Екзистенціальну сутність «Серця п'їтьми» визначають персонажі роману В. Льйоси «Сон кельта», які ведуть дискусію на цю тему.

Визначено місце образу Дж. Конрада в романі та його стильові особливості. Твору притаманний психологізм. Стосунки Конрада і Кейсмента передано психологічно глибоко. Ставлення Дж. Конрада до ірландського визвольного руху набуває екзистенціального сенсу.

Ключові слова: роман Маріо Варгаса Льйоси «Сон кельта», художній образ Джозефа Конрада, світоглядна еволюція, концепт колоніалізму, вплив Роджера Кейсмента, стиль, екзистенціальний сенс.

Видатні письменники часто стають персонажами художніх творів — переважно біографічних, культурологічних або історичних. Авторів цікавить самотній внутрішній світ талановитої людини, її взаємини з іншими людьми і природою, інтригує перебування мистецького «Я» на межі двох світів — дійсності і уявного світу художнього твору. Під час зображення історичних моментів, переломних у долі нації, позиція письменника стає вираженням волі народу чи якоїсь його частини. Проблематика, пов'язана з образом художника у творі, може бути різноманітною, бо різноманітними є функції письменства в суспільстві й невичерпно для розгадування сама таємниця творчості.

У романі сучасного латиноамериканського прозаїка, лауреата Нобелівської премії 2010 року Маріо Варгаса Льйоси «Сон кельта» присутні образи письменників — Джозефа Конрада, Джорджа Бернарда Шоу, Вільяма Батлера Їтса. Двоє останні — ірландці, як і головний герой роману — історична особа, борець за незалежність Ірландії Роджер Кейсмент, проте найбільше уваги поміж митців автор надає поляку Джозефу Конраду. Чому? Думаємо, через суперечливість, яку виявив Конрад у ставленні до Кейсмента, адже контрапунктивність є провідною стильовою рисою роману «Сон кельта». Ставлення Їтса і Шоу до героя ірландського визвольного руху було однозначним, Конрада — ні.

Читач не бачить на сторінках роману Льйоси польсько-англійського письменника як персонажа, який діє «тут і зараз», повнокровно існуючи в художньому світі твору, — усі відомості про нього ми дізнаємося через головного героя сера Роджера, або з авторських відступів. Тому загадка екзистенційних витоків різкої зміни у ставленні Конрада до головного героя залишається нерозгаданою. Автор не висловлює свого ставлення до цієї зміни, залишаючи моральні оцінки на розсуд читача.

Зазначимо, що Маріо Варгас Льйоса прийшов до ідеї написати роман про визначного борця проти колоніалізму (в Африці, Латинській Америці, Ірландії) Роджера Кейсмента завдяки вивченню постаті й творчості Джозефа Конрада. Під час свого візиту в Україну в інтерв'ю, яке провів Дмитро Дроздовський, перуанський письменник-нобеліант сказав: «Роджер Кейсмент — це історичний персонаж. Про нього я дізнався від Конрада, автора, якого дуже люблю. Кейсмент був першим, хто звернув увагу на Конрада. Конрад, напевно, вірив у загальноєвропейську ідею, що король Бельгії принесе в Конго свободу, рівність, модернізаційну силу. А Роджер Кейсмент був тим, хто показав Конраду, що Леопольд II і бельгійці чинять насильство, злочини в Конго. Конрад написав вершинну книжку, трансцендентальну за своєю суттю, — роман «Серце п'їтьми». Мене заінтригувала історія про Кейсмента,

і я вирішив написати роман, який би повністю відтворював усю географію Кейсента. Під час роботи над романом я почав відкривати для себе нові світи і захопився цією історією» [1, 16]. Відтак художній простір відіграє важливу роль у романі Льюїса «Сон кельта» — і саме Джозеф Конрад, колишній моряк-капітан, наштовхнув автора на ідею уявних мандрів, які здійснює читач, гортаючи сторінки книжки.

Увесь роман читач мандрує Африкою, Південною Америкою, Європою, Північною Америкою, проте автор незмінно повертає його у простір, про який Василь Стус із невеселою іронією сказав: «Весь обшир мій — чотири на чотири», — у тюремну камеру. Події твору починаються і завершуються в лондонській в'язниці, де Роджер Кейсмент чекає або на страту через повшання, або на заміну смертної кари іншим покаранням (відповідну петицію громадськості, яку серед інших підписали А. Конан Дойль, Б. Шоу, Б. Ітс, має розглянути уряд). Суд визнав провину лицаря-бакалавра, нагородженого орденами Св. Михайла і Св. Георгія, — державна зрада, діяльність на користь Німеччини, з якою Великобританія у часи Першої світової війни перебувала в стані війни. Дія відбувається в 1916 році, після Великоднього повстання в Дубліні. Під час збройного виступу було проголошено незалежну Ірландську державу, повстанці зосередилися у будівлі Поштамту під смарагдовими прапорами Ейре, їх оточили англійські війська, з корабля по них били гармати королівського флоту, кровопролиття завершилося капітуляцією борців за свободу Ірландії, арештами, розстрілами. Роджер Кейсмент був схоплений англійцями, не досягнувши Дубліна, — на морському узбережжі Зеленого острова, куди достався на німецькому судні, супроводжуючи зброю для повсталих ірландців.

Нобелівський комітет так сформулював аргументацію нагородження Варгаса Льюїса: за «картографію владних структур і гостре зображення людського опору, бунту й поразки». Опір, бунт і поразку в романі «Сон кельта» зазнає Роджер Кейсмент і гурт ірландських патріотів, які 1916 року не домоглися перемоги — ні шляхом повстання, ні шляхом угоди з Німеччиною, зацікавленою в послабленні свого воєнного супротивника — Великобританії. Проте на шляху до незалежності жоден патріотичний чин, тим паче саможертвний, не буває марним. У романі Роджер, який виступав проти повстання, упевнений у його поразці, по тривалих болісних роздумах доходить висновку: *«Лилося не про те, щоб здобути перемогу, а про те, щоб якнайдовше чинити опір. Принести себе в жертву, як християнські мученики героїчних часів. Їхня кров живила те зерно, яке проросло, витіснивши поганських ідолів і замінивши їх Христом Спасителем. Кров, пролита «Добровольцями», також дасть плоди, вона відкриє очі сліпим і здобуде волю для Ірландії»* [2, 430]. Певно,

Джозефу Конрадові мали бути близькими такі думки й почуття, адже він також був сином поневоленої нації: його батько Аполон Коженювський, як і Кейсмент, не брав участі у польському повстанні, але вів активну підготовку до нього, за що був висланий до Вологди. А юний Юзеф рішуче відмовився від служби на користь як Росії, так і Австро-Угорщини, емігрувавши з Ойчизни.

У романі «Сон кельта» ми зустрічаємося зі Джозефом Конрадом на початку твору, після зображення Кейсента в Тауері і розповіді про минулі події — його працю на посаді британського консула в Конго. Ім'я Конрада звучить у питанні, з яким англійський в'язень звертається до своєї товаришки — ірландського історика і письменниці Аліси Стопфорд Грін: «Чи підписався Конрад під проханням про скасування для мене смертної кари?» [2, 74] Аліса відповідає заперечно, обурюючись учинком письменника і висловлюючи припущення про мотиви, що ним керували. Відповідь настільки болюча для засудженого на смерть, що він «розкаюється, що поставив це запитання. Йому було б ліпше не знати» [2, 74]. Чим же такий дорогий серцеві ірландський патріот Джозеф Конрад? Яким є образ вірного британській короні поляка в пам'яті Кейсента?

Образ письменника в романі Льюїса змалювано устами Роджера або через його мовчазні спогади. Алісі під час короткого, 10 хвилинного побачення він стисло оповідає історію їхніх стосунків: *«Я з ним познайомився двадцять шість років тому, якщо бути точним. У червні 1890 року в Конго. Він тоді ще не був письменником. Хоча, якщо я не помиляюся, він мені сказав, що почав писати роман. То було, безперечно, «Божевільня Альмаєра», перша книжка, яку він опублікував. Він надіслав мені її з посвятою. У мене десь зберігається цей примірник. Раніше він ще нічого не публікував. Він був моряком. Його англійську мову ледве можна було зрозуміти, такий сильний мав він польський акцент»* [2, 75]. Надалі йдуть спогади як внутрішній монолог в'язня-смертника. Він пригадує їхню першу зустріч: Роджер уже кілька років перебував на Чорному континенті, служачи Британії, а моряк-британець щойно прибув у Матаді, тож задихався від вологої літньої спеки й мучився від укусів москітів, «що люто бенкетували на шкірі чужоземця». В. Льюїса подає портрет прибульця: *«Тридцятирічний чоловік із відкритим чолом, чорною борідкою, кремезним тілом і глибоко посадженими очима»* [2, 76], автор також наводить біографічні відомості, які мав про нього Роджер. Поляк став британським підданим кілька років тому, нині ж уперше почав «служити капітаном на одному з невеличких пароплавів, які перевозили товари й комерсантів між Леопольдвілем-Кіншасою й далекими водоспадами Стенлі і Кінсангані» [2, 76]. Читач уявляє собі й психологічний портрет Джозефа — те,

що молодий капітан думає й відчуває, чим повниться його душа.

Націологічно-політична проблематика роману впливає на домінанти у психологічному портреті Конрада пера В. Льюїса. Автор пише: «Він (Конрад. — Г.Т.) прибув у Конго, просякнутий усіма фантазіями й міфами, якими Леопольд Другий прикрасив свою постать великого гуманітарія й монарха, сповненого рішучості цивілізувати Африку й визволити конголезців від рабства, поганства та інших виявів варварського світогляду» [2, 76]. Старший за Джозефа Кейсмент помічає в характері молодого капітана «щось невинне й дитяче», з повагою засвідчує «його тривалий досвід мандрів морями Азії й Америки, його дар до вивчення мов та їхніх літератур» [2, 76]. Привабливий образ моряка-філолога змальовано через штрихи — окремі риси вдачі й світогляду.

Світогляд Юзефа Коженювського розширювався, набував чіткості завдяки впливу Кейсмента. Британський консул знайомить поляка з екзотичною місцевістю та історією її відкриття європейцями: містом Віві, яке вже не існувало, місцем упадіння річки Мпозо, «де, згідно з легендою, урвища й вододіли Лівінгстона та Казана Диявола зупинили португальця Дієго Као чотири століття тому» тощо. Проте найголовнішим під час їхніх зустрічей протягом трьох тижнів (моряк збирався разом з тридцятьма носіями вирушити караванним шляхом до міста Леопольдвіля-Кіншаса, де «мав прийняти капітанське управління над кораблем “Король Бельгії”») були розмови — насамперед про те, «що відбувалося в цій новоспеченій Незалежній Державі Конго, куди Конрад уперше ступив ногою і де Роджер прожив уже шість років» [2, 77]. Кейсмент психологічно готував молодого співгромадянина, як і він, сина поневоленої нації до жорстокої дійсності, серед якої йому випало жити й працювати.

Читач бачить ще один портрет Конрада в Конго: Роджер пригадує різкі зміни, які відбулися з молодим капітаном через півроку перебування в Африці: «Конрад Корженевський не був схожий навіть на тінь молодого ентузіаста, сповненого ілюзій, якого Роджер зустрів півроку тому. Він здавався старшим на багато років, мав натягнуті нерви й проблеми зі шлунком...» [2, 79]. Уражений типово африканськими хворобами, схудлий на багато кілограмів, поляк був наповнений гіркою і песимізмом. Читач дізнається про біографічні факти, які рясніють жахіттями, які Конрад побачив і пережив у Конго: маленьке судно, на якому він був капітаном, зробило рейс до Кісангані, Конрад мало не втопився, коли перевернулося каное, що потрапило у вододіли, він хворів — його трусило від малярії тощо. Проте не фізичні муки були найдужчими, у романі Джозеф відкриває душу Роджерові, називаючи те, що вразило найтяжче: «“Моральна розбещеність

і продажність, розбещеність душі наповнюють цю країну”, — сказав він безвиразним похмурим голосом, наче перед ним постало апокаліптичне видіння» [2, 80]. Це апокаліптичне відчуття передано в романі Конрада «Серце півми».

Про значення постаті Кейсмента для еволюції світогляду майбутнього письменника сказано метафорично: «заповнив усі клітини», саме так Конрад виразив значення зустрічі з ірландцем на Чорному континенті: «Ви заповнили мені всі клітини, Кейсмент. Ті, що призначалися для Леопольда Другого, ті, що призначалися для Незалежної Держави Конго. А може, й ті, що призначалися для життя» [2, 77]. Поляк повторює перед прощанням з ірландцем, як пише Льюїса, «з драматичними відтінками в голосі: “Заповнили мені всі клітини”». В оцінці політико-етичної ситуації в Конго вони були єдині. Відомо, що Роджер Кейсмент провів детальне розслідування й викрив перед усім світом ганебну, вражаючу в своїй жорстокості політику й щоденну поведінку бельгійських колонізаторів, які декларували цивілізаційну місію в цій африканській країні (як пізніше й злочини Перуанської Амазонської компанії проти індіанців у Південній Америці).

Кейсмент згадує, як привітав письменника з романом, написаним на конголезьку тему. Це було під час їхньої зустрічі через тринадцять років, у червні 1903 року — Конрад (тоді вже славетний письменник), довідавшись, що Кейсмент перебуває в Лондоні, запросив його провести кінець тижня в Пент-Фармі, де мав заміський будиночок (графство Кент). В. Льюїса подає портрет письменника, очима Роджера помічає зміни в його зовнішності й мовленні: «Тепер він мав нитки сивини у волоссі й густу бороду, здобув і розвинув певну інтелектуальну зухвалість у своїй манері висловлювати думки» [2, 78]. На захопленій відгук Кейсмента про книгу Конрад відповідає: «Вас можна вважати співавтором цієї книжки <...> Я ніколи не написав би її без Вашої допомоги. Ви мені тоді відкрили очі. На Африку, на Незалежну Державу Конго. Й на хижака в людській подобі» [2, 78]. Джозеф Конрад назвав Роджера Кейсмента «британським Бартоломе де лас Касас», — пригадуючи ці високі оцінки й щирі пошанування, в'язень ірландець не може зрозуміти, чому друг «відмовився підписати документ, у якому було лише висловлено прохання, щоб йому замінили страту іншим покаранням?» [2, 79] Відповіді на це запитання у романі немає.

Для Кейсмента перебування в Конго й осмислення долі конголезців стало першим кроком до ірландського націоналізму, до рішення боротися за свободу своєї Вітчизни, що так само залежала від Великобританії, як Конго від Бельгії. Для Конрада правда про життя, страждання і загибелі людей в Конго спричинила розбиття ілюзій, формування гуманістичних переконань,

а також стала джерелом творчості, зокрема написання роману «Серце п'їтьми».

Цей роман польсько-англійського письменника неоднозначно оцїнено героями твору «Сон кельта». Ірландка-історик Алїса Стопфорд Грін характеризує «Серце п'їтьми» так: «Це притча, згїдно з якою Африка перетворює на варварів тих європейцїв, що до неї приходять», — і сперечається, висуваючи власне твердження: «...саме ми, європейцї, приносимо туди найгїрше варварство» [2, 81]. Натомість Кейсмент формулює думку, інтерпретуючи смисл книги як притчевий, параболїзуючи її зміст: «Конрад стверджує, що в Конго моральна розбещеність людини виходить на поверхню. І в білих, і в чорних. <...> Мені здається, ця книжка описує не Конго, не реальність, не історію, а пекло. Конго — лише привід для змалювання жорстокого світогляду, яким надїлені певні католики абсолютного зла» [2, 82]. Елемент художньої літературної критики, який є в романі «Сон кельта», допомагає чїткіше окреслити постать Джозефа Конрада, художнє багатство й полемічність його творів, зокрема роману «Серце п'їтьми».

На згадцї про цей роман обривається побачення засудженого до страти героя Ірландії з його вірною товаришкою. Час сплив. Джозеф Конрад ще не раз фігурує в самотніх роздумах Роджера. Так він пригадує фразу молодого капїтана, який гостював у його африканському будиночку: «Перш нїж я поїхав у Конго, я був не бїльше, як жалюгідною твариною» [2, 83] — і обмірковує сенс цього зїзнання Конрада: можливо, те, що він побачив і почув у Конго, «пробудило в ньому набагато глибшї й трансцендентнїшї тривоги про покликання людини, про прабатьківський гїх, про зло, про історію?» [2, 83] Ім'я Конрада зазначено серед тих інтелектуалів і митцїв, які підтримали Роджерову фундацію «Асоціяція реформ у Конго».

Кейсмент розмірковує над причинами своєї змови з Нїмеччиною і неприйняттям цього кроку Конрадом — неприйняттям аж до відмови йому в правї на життя, і усвідомлює відмінність їхніх позицїй: «Він (Роджер. — Г.Т.) зробив те, що зробив, не для Нїмеччини, а для Ірландії. Невже не могли його зрозумїти такі проникливї й такі розумнї люди, як Ворд, Конрад і Морел?»

ДЖЕРЕЛА

1. Дроздовський Д. Нобелівський лауреат Марїо Варгас Лїйоса: «Лїтература — це завжди захист свободи і критика влади» [Інтерв'ю з В. Лїйосою] // Дзеркало тижня. — 2014. — № 44. — С. 16.
2. Лїйоса В. Сон кельта / Марїо Варгас Лїйоса; [пер. з ісп. В.Й. Шовкуна]. — Харків: Фолїо, 2013. — 539 с.

REFERENCES

1. Drozdovskyi, D. (2014). Nobelivskiy laureat Mario Vargas Losa: «Literatura — tse zavzhdy zakhyst svobody i kyityka vlady» [Interv'iu z V. Liosoiu]. *Dzerkalo tyzhnia*, 44, 16.
2. Losa, V. (2013). Son kelta [El sueno del celta]. Kharkiv, Folio, 539 p.

[2, 225] Бернард Шоу, який як ніхто палко й мужньо виступив задля порятунку Кейсмента від страти, певно, найточнїше, визначив підґрунтя цієї суперечливості: «Патріотизм — релїгія <...>, акт віри» [225]. Чужу віру зрозумїє не кожний.

Найближчим духовно для Кейсмента був письменник Їтс, міркуючи над причиною цієї близькості, в'язень Тауера висуває критерій художності, котрий вважає ключовим у мистецтві: «Але як можна написати великий художній твір, не будучи патріотом, не відчуваючи глибокої спорідненості із землею предків, не відчуваючи ані любові, ані емоцїй до свого стародавнього походження, яке тримає тебе за плечі» [2, 225]. Саме Батлер Їтс відповідає естетичним принципам Роджера: «<...> він [Б. Їтс] справдї був патріотом, він виплекав свою поезію і свій театр на стародавніх ірландських і кельтських легендах, переробляючи їх, оновлюючи й довівши, що вони можуть жити сучасну лїтературу» [2, 226]. У образі Б. Шоу В. Лїйоса акцентує розум, іронію, великодушність, в образі Б. Їтса — патріотизм і відданість національній художній традиції, зображуючи Дж. Конрада, висвітлює талановитість і мужність, проте вістря уваги спрямоване на психологію його взаємин з Кейсментом.

Отже, образ Джозефа Конрада в романі Варгаса Лїйоси «Сон кельта» відіграє контрапунктивну роль. Він допомагає збагнути ірраціональну природу національного як такого, зрозумїти сенс чину головного героя, уявити шлях до незалежності ірландського народу і складність визвольної боротьби будь-якої поневоленої нації. Аналіз світоглядної еволюції Джозефа Конрада в Конго зроблено художньо майстерно: психологічно-пунктирно, через оптику сприйняття іншою людиною, портретні деталі, індивідуалїзацію мовлення, вчинки. Читач дізнається про витоки написання роману «Серце п'їтьми» і знайомиться з його інтерпретаціями. Ключове питання, пов'язане з образом польсько-англійського письменника (мотиви непідписання петиції за скасування смертної кари для Р. Кейсмента), залишається відкритим, автор розуміє, що оцїнки можуть бути різними, адже матимуть екзистенціальний сенс.

Анна Токмань

**ДИАЛОГИЧЕСКИ-ЭКЗИСТЕНЦИОНАЛЬНОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ДЖОЗЕФА КОНРАДА
В РОМАНЕ МАРИО ВАРГАСА ЛЬЙОСЫ «СОН КЕЛЬТА»**

Статья посвящена художественному образу Джозефа Конрада в романе Марио Варгаса Льюисы «Сон кельта». Исследователь изучает мировоззренческую эволюцию Дж. Конрада во время его пребывания в Конго. В центре внимания — влияние деятеля ирландского освободительного движения Роджера Кейсмента на мировоззрение польско-английского писателя.

В статье рассматривается концепт колониализма, один из центральных в творчестве Джозефа Конрада, в частности периода его романа «Сердце тьмы». В повествовании о Дж. Конраде концепт колониализма исследован преимущественно в философской (экзистенциалистической) и биографической (путешествие по Африке) перспективах. Роджера Кейсмента, в противовес Дж. Конраду, волнует колониальное положение как Конго, так и Ирландии.

Исследователь анализирует художественные интерпретации романа Конрада «Сердце тьмы». Роман, посвященный Конго, содержит экзистенциальные мотивы. Экзистенциальную сущность «Сердца тьмы» определяют персонажи романа В. Льюисы «Сон кельта», которые ведут дискуссию на эту тему.

Очерчено место образа Дж. Конрада в романе и его стилистические особенности. Для произведения характерен психологизм. Взаимоотношения Конрада и Кейсмента переданы с психологической глубиной. Отношение Конрада к ирландскому освободительному движению приобретает экзистенциальный смысл.

Ключевые слова: роман Марио Варгаса Льюисы «Сон кельта», художественный образ Джозефа Конрада, мировоззренческая эволюция, концепт колониализма, влияние Роджера Кейсмента, стиль, экзистенциальный смысл.

Hanna Tokman

**DIALOGIC-EXISTENTIAL IMAGE OF JOSEF CONRAD IN THE NOVEL BY MARIO VARGAS LLOSA
“THE DREAM OF THE CELT”**

The article is devoted to the artistic image of Joseph Conrad in the novel by Mario Vargas Llosa “The Dream of the Celt”. The researcher studies the ideological evolution of Conrad during his time in Congo. In the center of attention is the influence of the figure of the Irish liberation movement Roger Casement on the worldview of the Polish-English writer.

The paper explores the concept of colonialism, one of the most significant in Joseph Conrad’s prose, particularly in period of the novel “Heart of Darkness”. In the narrative of Joseph Conrad the concept of colonialism is mostly researched from philosophic (existential) and biographical (travel to Africa) perspective. Roger Casement, in contrast to J. Conrad, is concerned about the colonial situation of both Congo and Ireland.

The researcher analyzes the artistic interpretations of Conrad’s novel “The Heart of Darkness”. This novel contains existential motives. The existential essence of the “Heart of Darkness” is determined by the characters of the novel Mario Vargas Llosa’s “The Dream of the Celt”, which are leading a discussion on this topic.

The place of Conrad’s image in the novel “The Dream of the Celt” and its stylistic features are determined. The novel is inherent in psychology. The relationship between Conrad and Casement is transmitted psychologically deeply. Conrad’s attitude to the Irish liberation movement acquires an existential meaning.

Key words: Mario Vargas Llosa’s “The Dream of the Celt”, Joseph Conrad’s artistic image, world-view evolution, concept of colonialism, Roger Casement’s influence, style, existential meaning.